

ЕТЮДИ ЗА ЕЗИКОВИТЕ ИЗМЕНЕНИЯ

РУСЕЛИНА НИЦОЛОВА

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

nitsolova@abv.bg

Езиковите изменения, техните видове, причините за тяхната поява и изчезването им, разпространението им във вариантите на различните езици образуват един заплетен комплекс от проблеми. Само някои от тези проблеми са засегнати тук: появата в различни социални групи на иновации, мотивирани от различни прагматически фактори – увеличената употреба на диминутиви от абстрактни съществителни в интернет речта на младежите, употребата като обръщения на съчетанията като *брат ми*, *майка ми* и под. в устната младежка реч, замяната под чуждо влияние на вокативните форми с общи форми в обръщенията, образуването на каузативи чрез дерективация, напр. *усмихвам се* – *усмихвам*. Посочени са и основните причини за несъстояли се или с ограничена употреба граматикализации.

Ключови думи: граматикализация, успешна/неуспешна граматикализация, У. Крофт, взаимодействие между езикови, социални и прагматически фактори при граматикализацията, български език

STUDIES ON LANGUAGE CHANGE

RUSELINA NITSOLOVA

SOFIA UNIVERSITY ST. KLIMENT OHRIDSKI

nitsolova@abv.bg

Language changes, their types, causes, emergence and demise as well as their spread in the variants of the different languages make up a very intricate complex of problems. Only some of them will be touched upon here: the appearance of innovations motivated by various pragmatic factors within specific social groups: the increased use of diminutives from abstract nouns in the internet speech of younger generations, the use of forms of address such as *brat mi* (*брат ми*), *mayka mi* (*майка ми*) in oral speech, the substitution of the vocative forms of nouns with non-vocative forms under foreign influence, the formation of causative verbs through dereflexivization, e.g. *usmihvam se* (*усмихвам се*) – *usmihvam* (*усмихвам*). The main reasons for failed or incomplete grammaticalizations are also discussed.

Keywords: grammaticalization, successful/unsuccessful grammaticalization, W. Croft, interaction of linguistic, social and pragmatic factors in grammaticalization, Bulgarian language

1.1. Езиковите изменения, видовете им, причините за тяхното възникване, установяване или отмиране, разпространението им в различните варианти на езиците представляват сложен комплекс от проблеми, за които съществува много и в повечето случаи взаимно изключващи се изследвания. В тази работа си поставяме скромна цел – да формулираме някои мисли само по отделни въпроси от огромната проблематика за езиковите изменения, като интерпретираме материал от българския език.

Ще започнем със страховития въпрос за причините за езиковите изменения, като отбележим, че тук ще ни интересуват предимно граматическите изменения, без да забравяме, че те често са преплетени с фонетични и лексикално-семантични промени, срв. напр. образуването в български на формите за бъдеще време от съчетанията на глагола *хотѣти* първоначално с инфинитив, а по-късно с *да* + сегашно време и накрая само със сегашно време, за да се стигне от стб. [ho] = *pisati* до *ще пиша* или преобразуването на стб. окончание *-у* за им. пад. м.р. ед.ч. о-основи в част от пълния определителен член *-ѣт* или в краткия определителен член *-а* [-ъ] в новобългарски.

1.2. Ст. Буров посочва основните видове езикови промени, като различава: 1) иновации, които са резултат от вътрешноезиково обусловени развойни тенденции в диахронен план – към тях включва и формалните иновации, които са следствие от „умора“ в употребата (Буров/Burov 2015: 11); 2) иновации под чужди езикови влияния, чиято нарастваща употреба се облекчава от „проницаемостта“ на отделни звена от граматическата система на съвременния език; 3) иновации, отразяващи когнитивни изменения в мисленето на хората при концептуализацията на обекти и явления от действителността; 4) иновации, които са резултат от екстралингвистични фактори – радикални социални и политически изменения като възстановяването на българската държава след Руско-турската война през 1877–1878 г., след което българският език отново става държавен език, измененията в руски след 1917 г.; глобализацията, демократизацията, ролята на средствата за масова информация и на интернет и др.

2.1. На причините за езиковите промени са посветени в различни варианти редица теории: еволюционни, функционалистични, телеологични, за невидимата ръка. Кратък, но много информативен обзор за тези теории се съдържа в монографията на Божил Христов *Grammaticalising the Perfect and Explanations of Language Change* (Hristov 2020).

2.2. В науката се води спор за отношението между еволюцията на езика като характерна способност и дейност на човешкия род въобще и езиковите изменения, които стават във времето и в пространството. Една група от учени като напр. Kirby (1998), Heine, Kuteva (2007), Givon (2009) и др. смятат, че езиковите изменения са важен механизъм в еволюционното развитие на съвременния *faculté du langage* по терминологията на Ф. дьо Сосюр. Други като Chomsky (2010), Berwick и Chomsky (2016) отричат

всякаква връзка между биологичната еволюция и езиковите изменения – връзка, на която обръща внимание Чарлз Дарвин. Той подчертава, че формирането на различните езици и различните биологични видове чрез градуален процес е учудващо паралелно (цит. по Croft 2000: 9; вж. и Mendivil-Giró 2019).

3.1. Има отделна група от неодарвинистки теории, сред които особено се откроява теорията на У. Крофт (W. Croft), разработена в книгата му *Explaining Language Change* (2000). Тук няма да коментираме проблематиката, свързана с подобие в развитието на биологичните видове и езиковите изменения, напр. интересната идея, че всъщност езиците приличат на растенията, а не на животинските видове, понеже само при растенията може да се образуват хибридни, смесени видове, както при езиците – пиджините и креолските езици. Все пак ни изглежда доста важно, че в случая става дума за два вида различни явления: когнитивни и социални явления, каквито са езиците, и природни явления, каквито са биологичните видове.

3.2. Във връзка с избраната от нас тема Крофт систематизира редица ценни идеи с методологическо значение, невинаги само негови собствени, някои от които заслужават особено внимание, напр. езиците не се изменят, хората изменят езиците с действията си; езиковата теория трябва да представи механизма, чрез който си взаимодействат силите, запазващи стабилността, и силите, предизвикващи промените. Теорията за езиковите изменения трябва да различава два процеса: поява на иновациите и разпространение или евентуално изчезване на иновациите. При езиковите изменения трябва да се изучават заедно структурните, функционалните и социалните им параметри или техните еквиваленти (Croft 2000: 5).

Основна роля в теорията на Крофт играе твърдението, че мястото на изменението в езика е изказването в социалното общуване. При това в изказването винаги отново и отново става свързването между форма и смисъл. Тази променливост във връзката позволява да възникнат иновациите, като Крофт подчертава ролята на слушателя, за да бъдат разпространени или отречени иновациите. След като иновациите се появят, те започват да се разпространяват в комплексни социални структури на речевите общества, в които участваме. Някои от тези иновации могат да прескочат границите на социалните групи и да станат повече или по-малко общонационални, но други могат да си останат само в рамките на групата. Освен това някои иновации могат да бъдат употребявани от групи с определена възраст, най-често младежка, напр. лексикалните иновации в т. нар. младежки жаргон, който непрекъснато се мени, а при други иновации няма такова ограничение. Интересно е, че иновациите, които възникват в тези групи, при част от употребяващите ги с промяната във възрастта и обществения им статус престават да се използват, а при други се запазват.

4.1. Тук ще приведем примери за появата и разпространението на изменения, характерни за речта на определени социални групи в българско-

то общество. Първият случай засяга засилената употреба на диминутивите от абстрактни съществителни. Те не са характерни за речта на по-старите поколения, но са типични за интернет речта – „писмена форма на книжовно-разговорната реч“, както я нарича Буров (Буров/Burov 2015), на част от съвременните младежи в блоговете и форумите на групите по интереси в българския Google. Трябва да подчертаем, че в тези случаи авторите се стараят да произведат своята писмена реч по същия начин, както в неподправен устен диалог между приятели, неформално, тъй като чувстват своите читатели много близки не само поради предмета на общите си интереси, но често и поради личните си отношения, както и поради еднаквите за възрастта им възгледи и светоусещане. Освен това може би оказва влияние и фактът, че за разлика от по-възрастните поколения въпросните автори на блогове и форуми все още не са много далеч от детството, когато употребата на диминутиви в разговор с тях като деца е била доста активна.

Ето някои примери: *Да добавиш нещо, някоя „мръсотийка“, някоя пикантерия, някое съмненийце за безпринципност; Една разходчица и от мен за 7 часа; В Русе няма евтинийка, има беднотийка; По-бездарна и безмозъчна шумотевичка, претендираща да бъде black metal...*

При това трябва да отбележим, че в младежката реч се срещат не само диминутиви от абстрактни съществителни, но и диминутиви от конкретни съществителни. Напр. в една реклама четем: *Алармичка за апартаментче с безплатно монтажче.*

4.2. Тъй като сме разгледали доста подробно семантиката на диминутивните суфикси на абстрактни съществителни и взаимоотношението ѝ с лексикалното значение на имената на друго място (Nicolova 2013), тук ще отбележим съвсем накратко, че в значението на тези суфикси има два компонента: *денотативен* и *конотативен*, които влизат в различно отношение помежду си, като в някои случаи единият от тях може да доминира. Денотативният компонент се представя от редица автори като *малък/дете* и може да има вариант и *незначителен*, най-често при ирония и сарказъм, напр. *писателче*, или в речта на затворник в журналистическо интервю: *Арестуваха ме за едно грабежче на 1000 лева*. Конотативният компонент според Волек изразява два вида емоционални отношения: към обозначения обект, напр. *Каква вкусна супичка!* и към адресата, напр. *Пийни си водичка!* (Volek 1987: 149–175, цит. по Dressler, Merlini-Barbaresi 1994: 89). Именно поради конотативния компонент Лео Шпицер подчертава, че диминутивните суфикси, наречени от него *изреченски* и *импресионистични*, функционират като ключа в музиката, определяйки ключа на човешката реч (Spitzer 1921: 201–202, цит. по Dressler, Merlini-Barbaresi 1994: 86). В разглеждания случай доминират емоционалните отношения в желанието за сближаване с участниците в речевия акт, като тези отношения може да се съчетаят и с емоционално отношение към референта на името, напр. при често употребявания в някои блогове диминутив *сватбичка*.

5.1. Не сближаване, а дистанциране от слушателите се изразяват от друг вид иновации, които представляват обръщенията, съдържащи роднински названия и кратка форма на притежателното местоимение за 1 л. ед.ч. *ми*, като напр. *баща ми, майка ми, брат ми, сестра ми, леля ми*, употребявани от част от младежите обикновено към членове от семейството, които често са и по-възрастни, т.е. от друго поколение. Тези обръщения заменят старите конвенционални обръщения *мамо, татко, братко, сестро, сестричке, лельо* с въпросните именни съчетания, които преди никога не са се използвали като обръщения, а само в наратив. Напр. ***Баща ми, трябва ми пари за довечера; Брат ми, къде ще се срещнем; Сестра ми, ще говорим по-късно за това.***

С използването на въпросните именни съчетания несъмнено говорещите първоначално са правили впечатление на адресатите, като са изразявали подчертана дистанция спрямо тях – комуникативни цели, характерни за младежите, които искат да бъдат забелязани като оригинални и подчертано неконвенционални и в много случаи дразнещи по-възрастните, които пък никога не биха възприели да използват тези обръщения. Интересно е, че с напредването на възрастта и повишаването на образованието и социалния статус повечето от бившите младежи престават да използват тези обръщения, особено към по-възрастните, но някои и на по-сериозна възраст продължават да ги употребяват, особено в речта си с братя и сестри като спомен от младостта и за да подчертаят, че все още се чувстват млади. Аз чух наскоро как една високообразована дама на 60 години каза на малко по-голямата си също високообразована сестра: *Сестра ми, да ми се обадиш веднага, като пристигнеш в Германия.* Виждаме, че комуникативните цели за използване на иновациите могат да се различават в зависимост от речевата ситуация.

Известно е, че обръщенията като контактни думи, които често изразяват и определени отношения на говорещите към слушателите, са едни от най-променящите се думи в историята на езика. Тези промени най-често са отражение на обществени промени, но в рамките на семейството, между членовете на любовните двойки или други малки групички могат да имат и индивидуален характер.

6.1. Като граматическо изменение до голяма степен с национален характер, тъй като засяга и официалната книжовна реч, трябва да отбележим замяната на вокативните форми на съществителните собствени първоначално от женски род, по-късно и на съществителните от мъжки род с общите им форми. Причината за тази промяна – влияние от западни езици и от руски, където няма звателни форми – е посочена и критично коментирана обстойно още през 1927–1928 г. от Ст. Младенов, а по-късно от Хр. Първев (Първев/Parvev 1978) и Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 1984). Сред образованите дами първоначално, по-късно под тяхно влияние и сред образованите господа е въпрос за престиж да се използват общите форми като звателни при общуване помежду им, докато звателните форми се смя-

тат за присъщи на по-ниско образованите селски слоеве и се използват само при общуване с тях. Тази иновация е ярка проява на езикова мода под чуждо влияние. В днешно време звателните форми се срещат по-често при неофициално общуване, за да се означаи интимност, приятелско отношение към слушателя, като в отделни случаи интимността може да стигне и до грубост.

6.2. Тук трябва да отбележим, че отстраняване на определени грамеми от даден език под чуждо езиково влияние е засвидетелствано, макар и рядко, и в други езици. Например в езика на турската интелигенция под влияние на чужди езици, в които няма евиденциалност, започва да не се употребява суфиксът *-miş* за косвена евиденция, който съществува в турски от VIII в. и се използва широко в устната реч. Този суфикс се смята за просторечен и ненужен и се заменя със суфикса *-di* за пряка евиденция (Basen, Feuillet 1980; Meydan 1996: 142). Засега не е ясно дали в бъдеще тенденцията за отстраняване на граматическата категория евиденциалност ще засегне общонационалния турски език, или ще остане ограничено явление само в писмената реч на интелигенцията.

6.3. Друг пример за граматикализация под чуждо влияние, някои говорят и за реструктуриране (Heine, Kuteva 2006: 67–68), е изчезването на граматическия род в таманския диалект на латвийски (индоевропейски език) под влияние на ливонски (угро-фински език) субстрат или адстрат, в който няма граматически род (вж. Wiemer, Wälchli 2011: 31 и цит. там автори).

7.1. Крофт подчертава, че езиците не се изменят, а хората изменят езиците, но трябва да се има предвид, че езикът представлява сложна структура от различни взаимносвързани системи: фонетична, лексикална и граматична. Всяка от тези системи има своя специфика и подлежи на собствено изменение и развитие. Тъй като елементите от лексикалната и граматическата система имат значение, те могат да се съотнасят семантично едни с други, а измененията във фонетичната система могат да доведат до съществени формални изменения в граматическата и лексикалната система, които пък да провокират и семантични изменения, нерядко свързани с реанализ на граматическата структура на новополучената конструкция.

Особено сложно е това взаимоотношение при граматикализацията, когато един елемент с определено лексикално значение се превръща в елемент с граматическо значение и заема определено място в другата система, напр. глаголят *хотѣти* се превръща в *ще* – морфема за футурност, като формите за бъдеще време стават елемент от българската темпорална система и влизат в опозиции с другите глаголни времена. Други лексеми обаче като *начѣти*, *вѣчѣти*, с които също се прави опит в старобългарски да се превърнат във футурни маркери при превод на гръцкото бъдеще време, не успяват да спечелят в конкуренцията с *хотѣти*, *имѣти*. Причина за това е, че лексикалното им значение означава започване на действието, а не е

модално, както при *хотѣти*, *ниѣти*, които означават желание или необходимост за извършване на действието. Тези модални значения пораждат конвенционалната импликация за бъдеща реализация на действието. Заради тази конвенционална импликация глаголи със значение *volo* са се превърнали във футурни маркери и в други езици.

7.2. Възможно е да настъпи иновация и при клас лексеми със сходно лексикално и/или граматическо значение, като иновацията може да засегне или само формалната страна, или само значението, или и формата, и значението на новите елементи. Тук ще дадем един такъв пример за последната възможност – образуването на каузативи (каузативни глаголи) чрез дерективация от медиални (средни) *се*-глаголи, напр. *усмихвам се*, *усмихна се* – *усмихвам*, *усмихна*. Каузативната конструкция означава комплексна ситуация, свързваща две събития: събитие, в което каузаторът извършва определено действие, което пък причинява действие или промяна в ситуацията в друго, каузирано събитие (Song 2006: 265).

Изходните елементи при тази иновация са средни (медиални) *се*-глаголи, които представят глаголното лице, най-често със семантичната роля експериенцер, като носител на действието, свързано със самия него. Тези средни *се*-глаголи са задължително непреходни (Георгиев/Georgiev 1979: 367–368; Данчева/Dancheva 1999: 119 и др.), тъй като *се* блокира позицията на прякото допълнение.

В отделни случаи от такива глаголи, като *се* премахне *се*, се образуват нови глаголи, задължително преходни, със съвсем друго – каузативно значение. При тях глаголното лице не извършва действието, а неговото действие или състояние става причина да се извърши действието от аргумента, означен с прякото допълнение на новия глагол без *се*, или да се промени неговото състояние.

Напр.: *Липсата на достатъчно време за подготовка е това, което ме колебае* (Цв. Пиронкова), срв. ... *е това, което ме кара да се колебая*; *Има една песен, която винаги ме усмихва* (Ст. Вълдобрев), срв. *Има една песен, която винаги ме кара да се усмихвам*; *Новият COOLt ще ви усмихва в съботния ден!* („24 часа“); *В женската ни група във фейсбук се роди една чудесна идея, която усмихна много жени* (Фейсбук); *Този шефьовър се завърна и го завърна X* (БНТ 1), срв. *Този шефьовър се завърна и причина да се завърне стана X*; ... *които искат да случат една идея* (БНТ 1), срв. ... *които искат да станат причина да се случи една идея*; ... *промяната зависи от всеки един от нас и трябва да сме дейни, за да я случим* (д-р Таня Андреева, Mediapool, 27.12.2020), срв. ... *и трябва да сме дейни, за да станем причина тя да се случи*; *Сериозно, толкова ли ви „страхувате“?* (Уикенд, 5–9.1.2021), срв. ... *толкова ли ви карам да се страхувате?*

Тези примери показват, че изреченията с новите каузативи са много по-кратки от изреченията, изразяващи каузативност с предикатите *карам да*, *стана причина да* и под., които образуват сложно съставно изречение.

Този случай е една от по-редките прояви на тенденцията към формална икономия, която става причина за поява на иновациите. От друга страна, формалното съкращение при каузативизацията се комбинира с образуването на една много по-сложна семантична бипропозиционална структура в сравнение със семантичната унипропозиционална структура с изходния рефлексивен глагол.

Трябва да отбележим, че образуването на каузативи в съвременния български език съвсем не се изчерпва с нашия пример – съществуват и други видове каузативизация, разгледани подробно в трудовете на редица автори, като обзор и библиографски данни се съдържат в работата на Буров (Буров/Вurov 2019).

8.1. Неуспехи на граматикализацията. Граматикализацията е многостранен процес, който невинаги постига своите цели. В историята на българския език има и неуспешни опити, като се наблюдават три възможни случая, на които тук ще се спрем съвсем накратко:

А) Опитите за граматикализация не дават успех поради изместването им от други, успешни граматикализации – напр. неуспешните опити в старобългарски глаголите *начѣти*, *вѣчѣти* да се превърнат във футурни маркери поради конкуренцията им с „успешните“ глаголи *хотѣти*, *ниѣти*, конструираните с които стават бъдещите футурни форми.

Б) Процесът на граматикализация започва, съществува кратковременно и се прекратява, тъй като не могат да се развият всички параметри на граматикализацията. Такива граматикализации оставят само отделни следи, често с идиоматичен характер (напр. т.нар. синтетично условно наклонение – *ядвам*, *пийвам*).

В) Граматикализацията се развиват в общи линии, но поради различни причини намират място предимно в ограничена стилистично и прагматично сфера, напр. посесивният перфект в български (*Имам написан доклад*) се използва в административно-деловия стил и в публицистични съобщения с административно-делови характер, по-рядко в други стилове и в усъдната реч. Подобна е и употребата му в македонската книжовна норма, в сръбския и украинския език (Mitkowska, Vužaravska 2008; Поповић/Popovich 2014; Nomachi 2012, 2015 и др.). Това се дължи на факта, че тази граматикализация е резултат от интелектуализацията на книжовния ни език, която е свързана с влияние от други езици, тъй като е присъща на Standard Average European languages (Haspelmath 2001: 1495).

Екзистенциалният пасив (*Има представени възражения по въпроса*) също се употребява преимуществено в публицистичния и административния стил, но той се използва, макар и рядко, в разговорната реч и в художествения стил (вж. по-подр. за тези две граматикализации у Ницолова/Nitsolova 2016).

Ограничена употреба има и т.нар. презумптив, който може да се срещне рядко в някои научни исторически съчинения, а също и в художествени (вж. по-подр. по-долу).

8.2. Тук ще посочим няколко от разнородните фактори, които могат да причинят неуспеха на граматикализациите:

А) Лексикални ограничения: **а)** Лексикалното значение на изходната дума и свързаните с него конвенционални импликации, напр. споменатите вече глаголи *научатн*, *въучатн* в опитите да се граматикализират като футурни маркери; **б)** Ограничения в лексикалната комбинаторика в конструкциите, които се граматикализират. Например лексикалното значение на съставките на посесивния перфект, който включва два предиката – глагола *имам* и страдателното причастие на спрегаемия глагол, налага ограничения в съчетанията им със зависещите от тях думи – подлогът глаголно лице на *имам* трябва да е не само посесор, но и да е свързан с импликацията, подкрепена обикновено от предварителни знания, че е и агенс на глагола, от който е образувано страдателното причастие, срв. *Имам един завършен проект*. В *Имам предписани лекарства* такава импликация липсва и субектът е бенефициент, а не агенс, като конструкцията не е посесивен перфект. Има ограничения и в семантичната съчетаемост на глагола *имам* с именната група, означаваща обекта на притежание, който е и обект на действието на причастиято, срв. *Тази опера я имам записана* и **Тази опера я имам слушана*.

Б) Граматически ограничения. Например при посесивния перфект глаголът на страдателното причастие е само транзитивен, страдателното причастие задължително се употребява само с нулев член, макар че детерминацията на неговото определяемо може да бъде различна, има ограничения и при употребата на някои темпорални форми на индикатива и на другите евиденциали на *имам*.

Много сложна и невинаги успешна може да бъде граматикализацията, когато неин изходен елемент е граматическа морфема или граматическа форма. Като първи такъв пример ще споменем т.нар. синтетично условно наклонение в българския език. То се образува, като към основи на сег. време или имперфект на индикатива се добавят морфемите *-ва*, *-ава*, *-а*, които са преди всичко маркер за несв. вид (вж. Чакърова/Chakarova 1995), напр. *пия* – *пийвам*, *пийвах*; *ям* – *ядвам*, *ядвах*. Морфотактиката на българските глаголи, както и лексикалното им значение разрешават добавянето на тези морфемии само в някои случаи, преимуществено към основни глаголи, рядко към някои други глаголи. Наблюдава се и омонимия с формите за вторичен несвършен вид индикатив и извън контекста разглежданите форми могат да се възприемат като такива форми. Полисемията не е желано явление в никоя граматична система. Освен това има и друга семантична причина – старото условно наклонение за възможност с *бих* е с по-широко значение и може да предаде и много по-тясното и рядко срещащо се зна-

чение на новото условно наклонение за готовност. Посочените формални и семантични причини са достатъчно основание за неуспеха на граматикализацията на синтетичното условно наклонение.

Пример за граматикализация с ограничена употреба представлява т.нар. *презумптив*, който в български, както и в други езици, е възникнал от формите за бъдеще и бъдеще предварително на индикатива, които означават предположение за сегашно и бъдещо действие (вж. Герджиков/Gerdzhikov 1984; Асенова/Asenova 2002; Tarromanova 2016). Поради реанализа, който е често явление при граматикализацията, съставната част *ще (да)* на тези времена започва да се възприема като знак за предположение, а не като темпорален маркер и да се добавя и към други времена – сегашно, перфект, аорист, имперфект, плусквамперфект. От тази парадигма, представена в работата на Герджиков (Герджиков/Gerdzhikov 1984: 121–153), днес предимно в електронните ресурси се срещат формите за сег. време и перфект, омонимни с формите на аорист, най-вече на *съм* (вж. по-подр. разглеждане на презумптивните форми у Алексова/Aleksova 2005, 2018; Алексова, Иванова/Aleksova, Ivanova 2018; Иванова, Алексова/Ivanova, Aleksova 2018). К. Алексова откри едно изолирано езиково островче – историографската литература, в което презумптивът намира употреба, за да означи авторът предполагаеми минали действия. В случая би могло до се мисли и за влияние на определен автор, виден историк – Златарски, който по-често използва презумптив, върху авторите, писали след него. Несъмнено в дадения случай, както и при употребите на презумптив в художествената литература, че дори и в интернет, причината за употребата на презумптива е свързана със стремежа на говорещия към екстравагантност (този термин се използва от Rudi Keller (Keller 1994) и Martin Haspelmath (Haspelmath 1999: 1066). Този процес бихме могли да наречем и *езикова мода*, тъй като има всички особености на модата в различни области на живота – непрекъснато обновяване, често временен живот на новото явление и стремеж да се замени с друго, по-ново, нерядко шокиращо първоначално слушателя. За разлика обаче от модата в облеклото езиковата мода се развива в сложна структура от системи. В случая с презумптива той трябва да стане част от сложната българска глаголна система, която с възприемането на нова модална категория би станала още по-сложна. От друга страна, българският език разполага с още средства за означаване на възможност, дори с различни степени на вероятност, като съчетанието на основния глагол с модалните наречия *вероятно, възможно, навярно, може би, сигурно, едва ли* и др., както и с модалните глаголи *може* и *трябва*. Т.е. съществува доста силна конкуренция от лексикални модални средства, което е още една пречка за установяване на разглежданата граматикализация. Този пример само доказва за пореден път, че в езика *tout se tient*, както Сосюр отдавна е установил.

8.3. Важно е да подчертаем, че фактор срещу пълното развитие на една граматикализация може да бъде и дефектната информационна структура на получената синтактична структура с граматикализираната форма. Това е налице при екзистенциалния пасив, напр.: *По този въпрос има публикувана статия/една статия*. Екзистенциалният предикат *има* обуславя информационната структура на изречението, в което не съществува дихотомията *топик – фокус*, т.е. изречението е тетично. Именната група пряко допълнение не може да бъде топик, има някои ограничения в съчетанията с детерминаторите и не може да бъде удвоена с кратка форма на личните местоимения (за съществуващите единични изключения от това правило вж. Ницолова/Nitsolova 2016).

8.4. Накрая трябва да отбележим и социолингвистичните фактори, които спомагат или пречат за развоя и особено за разширението на някои граматикализации. Става дума за две групи фактори:

А) положителна или отрицателна оценка на дадена контактно индуцирана граматикализация от различни слоеве на обществото, различаващи се по своето образование, възраст, професия, местоживееене, отношение към чуждия контактен език или езици, които оказват влияние в случая, напр. при постепенното отстраняване на вокативните форми за лица в български и замяната им с общи форми;

Б) официалната езикова политика, прокарана в дадена страна с предписания за езикова култура в образователната система, въвеждане на нормативност в средствата за масова информация, в издателската дейност, в различните видове официално общуване, напр. предписанията да се ограничава употребата на *един*, тъй като се счита, че е плод на чуждо влияние, което трябва да се избягва, за да се запази самобитността на родния език, както и по-ранните възражения срещу използването на определителния член от някои автори, които смятат, че той загрозява езика, прави го неблагоприятен.

В тази статия набелязахме само някои основни въпроси от огромната проблематика за езиковите промени, за да покажем нейната сложност и многопластовост. Несъмнено е, че тази проблематика отваря широко поле за чисто езикови, функционални, психолингвистични и социолингвистични бъдещи проучвания в синхронен и диахронен план.

ЛИТЕРАТУРА

Алексова 2005: *Алексова, Кр.* Отношението *модалност – евиденциалност – презумптивност* (с оглед и на българския език). – В: *Юбилеен славистичен сборник (10 години Славянска филология в Югозападния университет „Неофит Рилски“)*, Благоевград, с. 420–430.

- Алексова 2018: *Алексова, Кр.* Парадигмата на презумптивна в съвременния български език (върху материали от интернет). – В: *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*, 7, с. 8–24.
- Алексова, Иванова 2018: *Алексова, Кр., Е. Иванова.* Следходност и предположение като граматикализирани значения на частицата *ще* в българския език. – В: Васильева, О. В., З. К. Шанова (отв. ред.). *XXIII Державинские чтения: Современные и исторические проблемы болгаристики и славистики. Сборник статей по материалам XLVII Международной филологической конференции.* Санкт-Петербург, 19–28 марта 2018 г. СПбГУ. Филологический факультет. Санкт-Петербург: ВВМ, с. 3–10.
- Асенова 2002: *Асенова, П.* Балканско езиковедство. Велико Търново, Фабер.
- Буров 2015: *Буров, Ст.* Тенденции и промени в съвременната българска граматика. – *Български език*, № 3, с. 7–24.
- Буров 2019: *Буров, С.* Глаголът се променя (Конверсивна каузативация на значенията). – В: Алексова, К. (съст.). *Българистични езиковедски четения.* Факултет по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“. София, с. 135–146.
- Георгиев 1979: *Георгиев, Вл.* Трите залога на българския език: деятелен, страдателен и засебен. – *Български език*, № 3, с. 363–377.
- Данчева 1999: *Данчева, М.* Залогът като граматична категория в древните индоевропейски езици. София, ЕлБо.
- Иванова, Алексова 2018: *Иванова, Е., Кр. Алексова.* Грамматикализация ЩЕ в българском языке: следование, предположение, но не только.– В: *Славянский мир: язык, литература, культура. Материалы международной научной конференции, посвященной 100-летию со рождения заслуженного профессора МГУ имени М. В. Ломоносова А. Г. Широковой и 75-летию кафедры славянской филологии филологического факультета*, 28–29 ноября 2018 года. Москва, Макс Пресс, с. 102–105.
- Младенов 1927–1928: *Младенов, Ст.* „Убийството“ на звателния падеж и други езикови неуредици. – *Родна реч*, № 5, с. 213–216.
- Ницолова 1984: *Ницолова, Р.* Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език. София, Народна просвета.
- Ницолова 2016: *Ницолова, Р.* О затруднениях при грамматикализации. Посесивный перфект и экзистенциальный пассив в болгарском языке. – В: Търпоманова, Е., Б. Михайлова, В. Алексова (съст.). *Балканското езиковедство днес. Сборник в чест на 75-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Петя Асенова.* София, УИ „Св. Климент Охридски“, с. 140–152.
- Поповић 2014: *Поповић, Љ.* Посесивна резултативна дијатеза у српском језику у поређењу са другим словенским језицима. – В: *Научни састанак слависта у Вукове дане. Иновациони процеси у српском књижевном језику – утицаји других језика и култура.* 43/1, Београд, с. 27–45.
- Първев 1978: *Първев, Хр.* Звателните форми на собствените женски лични имена. – В: Пашов, П. (съст.). *Помагало по българска морфология. Имена.* София. Наука и изкуство, с. 223–237.

- Чакърова 1995: *Чакърова, Кр.* Към въпроса за синтетичното условно наклонение в съвременния български език. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*. Т. 3, кн. 1. Филология, с. 79–86.
- Bazin, Feuillet 1980: *Bazin, L., J. Feuillet.* L'opposition constatation / non constatation en turc et en bulgare. – *Zeitschrift für Balkanologie*, 16, pp. 9–15.
- Berwick, Chomsky 2016: *Berwick, R. C., Chomsky, N.* Why only us. Boston, The MIT Press.
- Chomsky 2010: *Chomsky, N.* Some simple evo devo theses: How true might they be for language? – In: Larson, R., V. Déprez, H. Yamakido (eds.). *The evolution of human language: Biolinguistic perspectives*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 45–62.
- Croft 2000: *Croft, W.* Explaining language change: An evolutionary approach. London, Longman.
- Dressler, Merlini-Barbaresi 1994: *Dressler, W., L. Merlini-Barbaresi.* Morpho-pragmatics: diminutives and intensifiers in Italian, German, and other languages. Berlin – New York, Mouton de Gruyter.
- Givón 2009: *Givón, T.* The genesis of syntactic complexity. Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins.
- Haspelmath 1999: *Haspelmath, M.* Why is grammaticalization irreversible? – *Linguistics* 37–6, pp. 1043–1068.
- Haspelmath 2001: *Haspelmath, M.* The European Linguistic Area: Standard Average European. – In: Haspelmath, M., W. Oesterreicher and W. Raible (eds.). *Language Typology and Language Universals, Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. Berlin, Mouton de Gruyter, pp. 1492–1510.
- Heine, Kuteva 2007: *Heine, B., Kuteva, T.* The genesis of grammar. Oxford, Oxford University Press.
- Hristov 2020: *Hristov, B.* Grammaticalising the Perfect and Explanations of Language Change. Have and Be-Perfects in the History and Structure of English and Bulgarian. Brill's Studies in Historical Linguistics, vol. 10, Leiden | Boston, Brill.
- Croft 2000: *Croft, W.* Explaining language change: An evolutionary approach. London, Longman.
- Keller 1994: *Keller, R.* On language change .The invisible hand in language. Translated by Brigitte Nerlich. London and New York, Routledge.
- Kirby 1998: *Kirby, S.* Fitness and the selective adaptation of language. James R. Hurford, Michael Studdert-Kennedy & Chris Knight (eds.). *Approaches to the evolution of language: Social and cognitive bases*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 359–383.
- Kirby 2002: *Kirby, S.* Learning, bottlenecks and the evolution of recursive syntax. – In: Briscoe, T. (ed.). *Linguistic evolution through language acquisition: Formal and computational models*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 173–203.
- Mendivil-Giró 2019: *Mendivil-Giró, J.-L.* Did language evolve through language change? On language change, language evolution and grammaticalization theory. – *Glossa: A Journal of General Linguistics*, 4 (1), pp. 1–30.

- Meydan 1996: *Meydan, M.* Les emplois médiatifs de – *miş* en turc. – In: Guentchéva, Z. (ed.). *L'énonciation médiatisée*. Louvain, Paris, Bibliothèque de l'Information Grammaticale [Éditions Peeters].
- Mitkovska, Bužarovska 2008: *Mitkovska, L., E. Bužarovska.* On the use of *habere*-perfect in journalistic and administrative style. – *STUF*, 61/2, pp. 128–138.
- Nicolova 2013: *Nicolova, R.* The Derivation of Diminutives from abstract Noun Bases in Bulgarian. – *Јужнословенски филолог*, LXIX, Српска академия наука и уметности и Институт за српски език САНУ, Београд, с. 149–168.
- Nomachi 2012: *Nomachi, M.* On the so-called possessive perfect in standard Serbian language (with a glance at other Slavic languages). – *Leptir Mašna, the Literary Magazine of Students in Balkan Studies*, 9/1, pp. 89–97.
- Nomachi 2015: *Nomachi, M.* Possessive Constructions in the South Slavic Languages: Some Implications for Areal Typology. – In: *Od Čikago i nazad: Papers to Honor Viktor A. Friedman on the Occasion of his Retirement = Balkanistika* (28), pp. 337–355.
- Song 2006: *Song, J. J.* Causatives: Semantics, *Encyclopedia of Language and Linguistics* (ELL2), Elsevier, Ltd.
- Spitzer 1921: *Spitzer, L.* Das Suffix *-one* im Romanischen. – In: Gamillscheg, E., L. Spitzer (eds.). *Beiträge zur Romanischen Wortbildungslehre*, 1. Genève: Olschki, pp. 183–205.
- Tarpomanova 2016: *Tarpomanova, E.* Expressing presumption in the Balkan languages. – В: Търпоманова, Е., Б. Михайлова, В. Алексова. *Балканското езикознание днес*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 168–175.
- Volek 1987: *Volek, Br.* Emotive signs in language and semantic functioning of derived nouns in Russian. Amsterdam, Benjamins.
- Wiemer, Wälchli 2011: *Wiemer, B., B. Wälchli.* Contact induced grammatical change: diverse phenomena, diverse perspectives. – In: Wiemer, B., B. Wälchli, B. Hansen (eds.). *Grammatical Replication and Borrowability in Language Contact*. Berlin, De Gruyter Mouton, 2011, pp. 3–66. [Series: Trends in Linguistics. Studies and Monographs [TiLSM] 242].
- Wiemer, Wälchli, Hansen 2011: *Wiemer, B., B. Wälchli, B. Hansen (eds.).* Grammatical Replication and Borrowability in Language Contact. Berlin, De Gruyter Mouton.

REFERENCES

- Aleksova 2005: *Aleksova, Kr.* Otnoshenieto modalnost – evidentsialnost – prezumptivnost (s ogleđ i na balgarskiya ezik). – In: *Yubileen slavistichen sbornik* (10 godini Slavyanska filologiya v Yugozapadniya universitet “Neofit Rilski”), Blagoevgrad, s. 420–430.
- Aleksova 2018: *Aleksova, Kr.* Paradigmata na prezumptiva v savremenniya balgarski ezik (varhu materiali ot internet). – In: *Zeszyty Cyrilo-Metodiańskie*, 7, s. 8–24.
- Aleksova, Ivanova 2018: *Aleksova, Kr., E. Ivanova.* Sledhodnost i predpolozhenie kato gramatikalizirani znacheniya na chastitsata shte v balgarskiya ezik. – In: Vasil'eva, O. V., Z. K. Shanova (otv. red.). *XXIII Derzhavinskie chtenija: Sovremennye i istoricheskie problemy bolgaristiki i slavistiki. Sbornik statej po ma-*

- terialam XLVII Mezhdunarodnoj filologicheskoj konferentsii*, Sankt-Peterburg, 19–28 marta 2018 g. SPbGU. Filologicheskij fakul'tet. Sankt-Peterbu, VVM, s. 3–10.
- Asenova 2002: *Asenova, P.* Balkansko ezikoznanie. Veliko Tarnovo, Faber.
- Bazin, Feuillet 1980: *Bazin, L., J. Feuillet.* L' opposition constatation / non constatation en turc et en bulgare. – *Zeitschrift für Balkanologie*, 16, pp. 9–15.
- Berwick, Chomsky 2016: *Berwick, R. C., Chomsky, N.* Why only us. Boston, The MIT Press.
- Burov 2015: *Burov, S.* Tendencii i promeni v savremennata balgarska gramatika. – *Balgarski ezik*, 62, 3, s. 7–24.
- Burov 2019: *Burov, S.* Glagolat se promeniya. (Konversivna kausativatsiya na znacheniyata). – In: Aleksova, K. (sast.). *Balgaristichni ezikovedski cheteniya*. Fakultet po slavyanski filologii, SU “Sv. Kliment Ohridski”. Sofia, s. 135–146.
- Chakarova 1995: *Chakarova, Kr.* Kam vaprosa za sintetichnoto uslovno naklonenie v savremenniya balgarski ezik. – In: *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet „Paisiy Hilendarski“*. T. 3, kn. 1, Filologiya, s. 79–86.
- Chomsky 2010: *Chomsky, N.* Some simple evo devo theses: How true might they be for language? – In: Larson, R., V. Déprez, H. Yamakido (eds.). *The evolution of human language: Biolinguistic perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 45–62.
- Croft 2000: *Croft, W.* Explaining language change: An evolutionary approach. London, Longman.
- Dancheva 1999: *Dancheva, M.* Zalogat kato gramatichna kategoriya v drevnite indoevropeyski ezitsi. Sofia, ElBo.
- Dressler, Merlini-Barbaresi 1994: *Dressler, W., L. Merlini-Barbaresi.* Morpho-pragmatics: diminutives and intensifiers in Italian, German, and other languages. Berlin – New York, Mouton de Gruyter.
- Georgiev 1979: *Georgiev, Vl.* Trite zaloga na balgarskiya ezik: deyatelen, stradatelen i zaseben. – *Balgarski ezik*, N 3, s. 363–377.
- Givón 2009: *Givón, T.* *The genesis of syntactic complexity*. Amsterdam & Philadelphia, Haspelmath 1999: *Haspelmath, M.* Why is grammaticalization irreversible? – *Linguistics* 37–6, pp. 1043–1068.
- Haspelmath 2001: *Haspelmath, M.* The European Linguistic Area: Standard Average European. – In: Haspelmath, M., W. Oesterreicher and W. Raible (eds.). *Language Typology and Language Universals, Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. Berlin, Mouton de Gruyter, pp. 1492–1510.
- Heine, Kuteva 2007: *Heine, B., Kuteva, T.* *The genesis of grammar*. Oxford, Oxford University Press.
- Hristov 2020: *Hristov, B.* Grammaticalising the Perfect and Explanations of Language Change. Have and Be–Perfects in the History and Structure of English and Bulgarian. Brill’s Studies in Historical Linguistics, vol. 10, Leiden | Boston, Brill.
- Ivanova, Aleksova 2018: *Ivanova, E., Kr. Aleksova.* Grammatikalizatsiya SHTE v bolgarskom jazyke: sledovanie, predpolozhenie, no ne tol'ko. – In: *Slavjanskij mir: jazyk, literatura, kul'tura. Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konfer-*

- encii, posvjashhenoj 100-letiju so rozhdenija zaslužennogo profesora MGU imeni M. V. Lomonosova A. G. Shirokovoju i 75-letiju kafedry slavjanskij filologii filologičeskogo fakul'teta*, 28–29 nojabrja 2018 goda. Moskva, Maks Press, s. 102–105.
- Keller 1994: Keller, R. On language change .The invisible hand in language. Translated by Brigitte Nerlich. London and New York, Routledge.
- Kirby 1998: Kirby, S. Fitness and the selective adaptation of language. James R. Hurford, Michael Studdert-Kennedy & Chris Knight (eds.). *Approaches to the evolution of language: Social and cognitive bases*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 359–383.
- Kirby 2002: Kirby, S. Learning, bottlenecks and the evolution of recursive syntax. – In: Briscoe, T. (ed.). *Linguistic evolution through language acquisition: Formal and computational models*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 173–203.
- Mendivil-Giró 2019: Mendivil-Giró, J.-L. Did language evolve through language change? On language change, language evolution and grammaticalization theory. – *Glossa: A Journal of General Linguistics*, 4 (1), pp. 1–30.
- Meydan 1996: Meydan, M. Les emplois médiatifs de – *miş* en turc. – In: Guentchéva, Z. (ed.). *L'énonciation médiatisée*. Louvain, Paris, Bibliothèque de l'Information Grammaticale [Éditions Peeters].
- Mitkovska, Bužarovska 2008: Mitkovska, L., E. Bužarovska. On the use of *habere*-perfect in journalistic and administrative style. – *STUF*, 61/2, pp. 128–138.
- Mladenov 1927–1928: Mladenov, St. “Ubiystvoto” na zvratelniya padezh i drugi ezikovi neureditsi. – *Rodna rech*, 5, s. 213–216.
- Nitsolova 1984: Nitsolova, R. Pragmatichen aspect na izrechenieto v balgarskiya knizhoven ezik. Sofia, Narodna prosveta.
- Nicolova 2013: Nicolova, R. The Derivation of Diminutives from abstract Noun Bases in Bulgarian. – *Juzhnoslovenski filolog*, Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut za srpski ezik SANU, Beograd, s. 149–168.
- Nicolova 2016: Nicolova, R. O zatrudnenijah pri grammatikalizacii. Posessivnyj perfekt i ekzistencial'nyj passiv v bolgarskom jazyke. – In: Tarpomanova, E., B. Mihajlova, V. Aleksova (sast.). *Balkanskoto ezikoznanie dnes. Sbornik v chest na 75-godishnija jubilej na prof. D.f.n. Petya Asenova*. Sofia, UI “Sv. Kliment Ohridski“, s. 140–152.
- Nomachi 2012: Nomachi, M. On the so-called possessive perfect in standard Serbian language (with a glance at other Slavic languages). – *Leptir Mašna, the Literary Magazine of Students in Balkan Studies*, 9/1, 2012, pp. 89–97.
- Nomachi 2015: Nomachi, M. Possessive Constructions in the South Slavic Languages: Some Implications for Areal Typology. – In: *Od Čikago i nazad: Papers to Honor Viktor A. Friedman on the Occasion of his Retirement* = *Balkanistika* (28), pp. 337–355.
- Popoviĥ 2014: Popoviĥ, Љ. Posesivna rezultativna dijateza u srpskom jeziku u poreĥeĥu sa drugim slovenskim jezicima. – In: *Nauchni sastanak slavista u Vukove dane. Inovacioni procesi u srpskom knjizhevnom jeziku – uticaji drugih jezika i kultura*, 43/1, Beograd, 27–45.

- Parvev 1978: *Parvev, Hr. Zvatelnite formi na sobstvenite zhenski lichni imena.* – In: Pashov, P. (sast.). *Pomagalo po balgarska morfologiya.* Imena. Sofia. Nauka i izkustvo, s. 223–237.
- Song 2006: *Song, J. J. Causatives: Semantics, Encyclopedia of Language and Linguistics (ELL2), Elsevier, Ltd.*
- Spitzer 1921: *Spitzer, L. Das Suffix -one im Romanischen.* – In: Gamillscheg, E., L. Spitzer (eds.). *Beiträge zur Romanischen Wortbildungslehre*, 1. Genève: Olschki, pp. 183–205.
- Tarpomanova 2016: *Tarpomanova, E. Expressing presumption in the Balkan languages.* – In: Tarpomanova, B. Mihaylova, V. Aleksova. *Balkanskoto ezikoznanie dnes.* Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, s. 168–175.
- Volek 1987: *Volek, Br. Emotive signs in language and semantic functioning of derived nouns in Russian.* Amsterdam, Benjamins.
- Wiemer, Wälchli 2011: *Wiemer, B., B. Wälchli. Contact induced grammatical change: diverse phenomena, diverse perspectives.* – In: Wiemer, B., B. Wälchli, B. Hansen (eds.). *Grammatical Replication and Borrowability in Language Contact.* Berlin, De Gruyter Mouton, pp. 3–66. [Series: Trends in Linguistics. Studies and Monographs [TiLSM] 242].
- Wiemer, Wälchli, Hansen 2011: *Wiemer, B., B. Wälchli, B. Hansen (eds.). Grammatical Replication and Borrowability in Language Contact.* Berlin: De Gruyter Mouton.

✉ Проф. д.ф.н. Руселина Ницолова
Софийски универзитет „Св. Климент Охридски“
София 1504, бул. „Цар Освободител“ 15, БЈлгария

✉ Prof. Ruselina Nitsolova, DSc
Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tsar Osvoboditel, Sofia 1504, Bulgaria